

**NADİR ŞAH AFŞAR'IN ÖLÜMÜNDEN SONRA İRAN'DA
HAKİMİYET MÜCADELELERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN
POLİTİKASI**

**“After the death of Nader Shah, the Sovereignty Struggles in Iran and
the Iran Policy of Ottoman State”**

*Abdurrahman ATEŞ**

ÖZET

Bu çalışmada Afşar hanedanının kurucusu Nadir Şah'ın 1747'de ölümü sonrası, İran'da Afşar hanedanı üyeleri arasındaki hakimiyet mücadeleleri ile İran'ın muhtelif bölgelerinde meskun han, vali ve aşiret reisleri arasında meydana gelen mücadeleler tasvir edilerek, sebep ve neticeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ayrıca İran'da 1747 yılından 1759 yılına kadar devam eden karışıklık devrinde Osmanlı Hükümetine İran'ı işgal etmesi yönünde müteaddid defalar yapılan teşvik veya tekliflere rağmen Osmanlı Hükümetinin niçin İran'a karşı barış politikası takip ettiği sorusunun cevabı kaynakların ışığı altında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nadir Şah, İran, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

In this study, it has been dealt with the sovereignty struggles both among the members of Afsar dynasty and Khans, governors, and tribes chiefs in various parts of Iran and tried to examine the struggles' reasons and results after the death of Nader Shah, founder of Afsar Dynasty, in 1747.

Besides, the the answer of question, is that why the Ottoman Government pursued peace policy with Iran in spite of numerous military call-ups or offers for the occupation of Iran under the era of disorder continuing from 1747 to 1759, has been tried to make evaluation in the light of sources.

Key Words: Nader Shah, Iran, Ottoman State.

* Yrd. Doç. Dr. AKÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 03200 AFYONKARAHİSAR, (aates@aku.edu.tr).

GİRİŞ

İran'da iki yüz seneden fazla bir süre saltanat sürmüş olan Safevi Türkmen Devleti (1500-1736)'nin XVIII. yüzyıl başlarında çökmesi neticesinde, ülke ağır bir anarşi ve buhran içerisine düşmüş; doğuda Afganlar (Gılzaylar ve Abdaliler)'in kuzeyden Rusların batıdan da Osmanlıların işgaline uğramıştı¹. İran'ı Afgan, Rus ve Osmanlı işgalinden kurtaran, aynı zamanda bu ülkede Afşar (Avşar) Hanedanını² kuran Oğuz Türklerinin Afşar boyundan Nadir Afşar (1736-1747) olmuştur.

Nadir Afşar, 1732'de İran'da iktidarı fiilen ele geçirmiş, 1736'da da şahlığını ilan etmiştir. O, Osmanlı Devleti ile siyasi, iktisadi, dini vb. meseleler yüzünden uzunca bir süre mücadele etti³. 1736-1739 yıllarında Delhi'ye kadar uzanan başarılı bir Afganistan ve Hindistan seferinde bulundu. 1740'ta Türkistan'a sefer yaptı⁴. Böylece Batılı tarihçilerden Sir Percy Sykes'in deyimiyle "Büyük Afşar", ünlü Hindistan seferiyle Hindistan'ın efsanevi zenginliklerini elde etmesi yanında cihangirlik arzusunun da gerçekleştirip; kendisinden önceki Cengiz, Timur gibi Asya'nın büyük cihangirleri arasına katıldı.

Ancak Nadir Afşar'ın bu başarılarının yanında O'nun hayatı boyunca Kafkasya'dan İndus Nehrine, Umman Denizi kıyılarından Ceyhun Nehri kıyılarına uzanan bir coğrafyada cepheden cepheye koşması, özellikle halkı ikinci plana itmesi, ülkenin bütün kaynaklarını orduya aktarması, halkı yoksulluk içine düşürmüştür. O'nun bu politikası ülkedeki bütün halk

¹ Safevi Hanedanının yıkılışı, İran'ın Afgan, Rus ve Osmanlılar tarafından işgali hakkında geniş bilgi için bkz: Laurence Lockhart, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge 1958, s.16 vd; keza bkz: Aynı yazar, *Nadir Shah*, Lahore 1976, s.1-17.

² Bu hanedan Türk ilim alanında Afşarlar olarak tanınır. İran kaynaklarında ise Afşariyye (Afşarlar) denilmektedir. Bkz: Faruk Sümer, "Afşarlar, İran'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.41, İstanbul 1986, s.125; Osmanlı Arşiv vesikalarında Nadir Şah'ın kurmuş olduğu Afşar Hanedanına, Devlet-i Nadiriye ve Devlet-i Behiyye-i Nadiriye denilmektedir. Mesala bkz: B.O.A. Mühimme, nr. 152, s.324, 326; B.O.A., Hatt-ı Hümayun nr. 127, 129, 204.

³ Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti ile mücadeleleri hakkında bkz: Abdurrahman Ateş, *Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2001, s.66 vd.

⁴ Nadir Şah'ın Afganistan ve Hindistan Seferleri hakkında bkz: Mirza Mehdi Han Esterabadi, *Tarih-i Nadiri*, 1258, vrk. 217 vd.; keza bkz: L. Lockhart, *Nadir Shah...*, s.112 vd; William İrvine, *Later Mughals*, Lahore, (tarihsiz), s.319 vd; *Türkistan Seferi* için bkz: Muhammed Kazım (Vezir-i Merv), *Alem-ara-yi Nadiri*, c.II, yay. M. Emin Rihahi, Tahran 1374, s.149 vd.

kesimlerini kendi aleyhine döndürmüş, nihayet Haziran 1747'de öldürülmüştür⁵.

Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra İran tekrar ağır bir karışıklık ve bunalım içerisine düştü. O'nun ölümü ülkede hakimiyet mücadelelerini de beraberinde getirdi. Nitekim Afşar Hanedanı üyeleri arasında kanlı bir taht mücadelesi başladı. Dolayısıyla Nadir Afşar'ın tesis ettiği koca imparatorluk parçalandı. Devlet otoritesi diye bir şey kalmadı.

1- Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra İran'da Hakimiyet Mücadeleleri

Nadir Afşar'ın öldürüldüğü sırada Herat'ta bulunan Ali Kulu Han, suikastçıların isteği üzerine süratle Meşhed'e geldi. Amcası Nadir Şah'ın Kelat'ta bulunan oğulları ve torunlarını Meşhed'e getirterek, biri hariç acımasızca öldürttü⁶. Nadir Şah'ın torunu Rıza Kulu Mirza'nın oğlu, son Safevi hükümdarlarından Şah Hüseyin'in kızı Fatma Begüm'den doğma Şahruh, halkın tepkisi göz önüne alınarak sağ bırakıldı. Ali Kulu Han, amcasının öldürülmesinden bir müddet sonra Temmuz 1747 (Cemaziyelahir 1160)'de "Adil Şah" ünvanıyla şah ilan edildi. Amcasının Kelât kalesinde muhafaza edilen, zengin hazinesi Meşhed'e getirilip emir ve askerlere cömertçe dağıtıldı⁷. Ne var ki, İran tahtına oturan Ali Kulu Han, adeta tekrar

⁵ Nadir Afşar'ın 1743'ten itibaren Osmanlılarla girişilen savaşlar ile Kafkasya Seferinin ülke ekonomisinde meydana getirdiği bunalımı telafi edebilmek için Hindistan Seferinden dönüşünde affettiği üç yıllık vergiyi halktan zorla tahsil etmesi yanında halkın verebileceğinin üstünde vergi vermeye zorlanması, halkı başta Safevi hanedanına hala bağlı kalan ve O'nun dini reformlarını benimsemeyen şi'i ulema olmak üzere bütün zümrelerin kendisine korku ve nefretle bakmasına yol açmıştı. Öyleki, Şah'ın bu halinden halk ne yapacağını şaşırılmıştı. Bu sırada hiçbir kimse hatta Şah'ın bizzat emrindeki askeri ve mülki idareciler (kendi akrabaları dahil) kendilerini güvende hissetmiyor, hayatlarından endişe ediyorlardı. Nadir Şah'ın halka karşı bu sert ve acımasız tutumu neticesinde ülkenin pek çok yerinde yer yer isyanlar baş göstermişti. Ülkenin doğusunda Sistan'da halktan 500 bin tümen vergi istenmesi sonucu çıkan isyanı ise bizzat yeğeni Ali Kulu Han idare ediyordu. Nadir Şah, Horasan'da ve Sistan'daki ayaklanma çıkaranları cezalandırmaya giderken, Horasan'daki Habuşan'a iki fersah mesafedeki Feth Âbad'da kurduğu karargahında bir gece uyurken hemen hemen hepsi kendi boyu Afşar olan 70 kadar emir tarafından düzenlenen bir suikast sonucunda 20 Haziran 1747'de öldürüldü. Bkz: L. Lockhart, Nadir Shah..., s.257-264; M. Kazım, a.g.e., III, s.1191-1197; Ali Djafar Pour, Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1977, s.160-161.

⁶ M. Kazım, a.g.e., III, s.1196-1197; S. J. Pere Bazin, Nameha-yı Tabib-i Nadir Şah, Fars. Çev. Ali Asger Heriri, Gilan, 1365, s.50-52.

⁷ M. Kazım, a.g.e. III, s.1198.

eski kriz nöbetlerine tutulan bu ülkeyi kontrol altına alamadı. Aşırı cömertliği de işe yaramadı. Zira, yeni şah hem güvenilmez hem de merhametsiz bir insan olduğundan halk tarafından sevilmemişti. Dolayısıyla devleti idare edecek ehliyet ve kabiliyete sahip değildi. Ali Kulu Han (Adil Şah) kardeşlerinin en büyüğü İbrahim Han'ı ülkenin batısında barış ve sükûnu sağlamak üzere Irak valiliğine gönderdi. Nadir Şah'ın halasının oğlu Emir Arslan Han da Azerbaycan valiliğine tayin edildi⁸. Bu sırada Kaçar Türklerinden Feth Ali Han'ın oğlu Muhammed Hasan Han Kaçar ki- o bu zamana kadar hayatını oradan oraya kaçarak sürdürmüştür. Birden bire ortaya çıktı; Esterabad'ı ele geçirerek Ali Kulu Han ile mücadeleye başladı⁹.

Kaçar isyanını bastırmak üzere Kaçar Muhammed Hasan Han üzerine yürüyen Ali Kulu Han, Kaçar mevzilerini ele geçirerek, O'nu Türkmen çölüne kadar kovaladı ise de ele geçiremedi. Bununla birlikte Ali Kulu Han, ileride (1779) Kaçar Devletini kuracak olan Muhammed Hasan Han'ın yedi sekiz yaşlarındaki oğlu Ağa Muhammed Han¹⁰,ı esir alarak, hadım ettirdi (1748)¹¹. Fakat, Ali Şah çok geçmeden Irak valiliğine tayin ettiği ağabeyi İbrahim Han'ın, Nadir Şah'ın halasının oğlu Azerbaycan valisi Emir Arslan Han'ın desteğini temin ederek, kendisine karşı isyan ettiği haberini aldı. Adil Şah İbrahim Hanla Sultaniye-Zencan arasında yaptığı muharebede yenildi ve esir düştü. İbrahim Han, on bir ay hükümdarlıkta kalan kardeşi Ali Kulu Han'ın gözlerine mil çektirdi. (Nisan-Mayıs 1748). Ali Kulu Han'a karşı başarısından sonra Emir Arslan Hanla arası açılan İbrahim Han, O'nu da mağlup etti. Emir Arslan Han ve kardeşi Saru Han öldürüldü. Bu arada Nadir Şah'ın hayatta bırakılmış tek torunu Şahruh Mirza'yı Eylül-Ekim 1748'de Horasan emirleri, şah ilan ettiler¹². Şahruh Mirza'nın Meşhed'de hükümdar ilan edildiğini haber alan İbrahim Han da Aralık 1748'de Tebriz'de şahlığını ilan etti¹³. İbrahim Han, daha sonra Şahruh'la mücadele etmek üzere Horasan'a yürüdüyse de askerleri arasında isyan çıkması neticesinde kuvvetlerinden pek çoğunun kendisinden ayrılması üzerine Kazvin ile Save arasında Şahruh'un adamları tarafından yakalandı. İbrahim

⁸ F. Sümer, "Afşarlar...", s.129.

⁹ S. Tecelli Bahş, Nadir Şah, Tahran 1346, s.148.

¹⁰ İran'da 1925 yılına kadar yaklaşık birbuçuk asır hüküm süren Kaçar Türk Devletinin kurucusu Ağa Muhammed Han hakkında Bkz: F. Sümer, "Ağa Muhammed Şah", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. I, İstanbul 1988, s. 455-456.

¹¹ F. Sümer, "Afşarlar...", gösterilen yer; Yılmaz Karadeniz, İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, İstanbul 2006, s.53-54.

¹² M. Kazım, a.g.e., s.1199.

¹³ Ali Djafar Pour, a.g.e., s.170.

Han gözleri kör edilmek suretiyle Horasan'a götürülürken yolda öldürüldü (1749). Meşhed'e getirilen sâbık hükümdar Adil Şah'ı ise Nadir Şah'ın hatunları öldürdüler. (Mayıs-Haziran 1749).

Meşhed'deki mukaddes mekanların mütevellisi Mar'aşi şeyhleri ailesinden Seyyid Muhammed'in annesi Safevi hanedanındandı. Halk ve asker tarafından seviliyordu. Bu durum Şahruh'u rahatsız ediyordu. Bundan dolayı Şahruh, emirleri vasıtasıyla Seyyid Muhammed'i ortadan kaldırmak maksadıyla gizli bazı tertiplere başvurdu. Ancak, O'nun emirlerinin aksine Seyyid Muhammed Şah Süleyman ünvanıyla Ocak 1750'de şahlık makamına çıkarıldı. Şahruh'un da gözleri kör edildi. Fakat, çok kısa bir süre sonra büyük çoğunluğu Türk asıllı emirlerden bir zümre¹⁴ de Şah Süleyman'ı gözlerini kör etmek suretiyle tahttan indirip, Şahruh'u ikinci defa şah ilan ettiler (Şubat 1750). Ancak Şahruh'un gözleri görmüyordu; yetişkin oğlu da yoktu. Bundan dolayı Meşhed 1750-1753 yılları arasında Arab Alem Şah'ın eline düşüyse de¹⁵ daha sonra Afgan hükümdarı Ahmet Şah Dürrani (1747-1772)'nin yardımıyla¹⁶ Şahruh üçüncü defa hükümdar olmuştur¹⁷.

Afşar hanedanı mensuplarının yukarıda arz ettiğimiz iç çekişmeler yüzünden birbirlerini tasviye ederek, ortadan çekilmeleri, İran'ın muhtelif bölgelerindeki nüfuzlu hanlar ve valilerin de başlarına buyruk hareket edip, kendi aralarında şiddetli bir iktidar mücadelelerine girişmelerine yol açtı. Nitekim İran'daki bu karışıklıklardan istifade eden Ahmet Şah Abdali (Dürrani) Kandahar'a çekilerek, burada Afgan kabilelerine dayanarak bağımsız bir Afganistan devleti kurdu¹⁸.

¹⁴ Bu zümreler şunlardır: Bayat, Kaçar, Kılıcı, Avşar, Celayir, Mervi, Çula, Tegayiri, Kerabeli vb. Bkz: B.O.A., Name-i Humayun Defteri, nr. VIII. s. 466.

¹⁵ F. Sümer, "Afşarlar...", s.130-131.

¹⁶ Afganistan Devleti'nin kurucusu Ahmet Şah 1762 yılı sonlarında Osmanlı padişahı III. Sultan Mustafa (1757-1774)'ya gönderdiği namede: "...Ötedenberi ecdadı padişah olan Şahruh'a nazar-ı âtîfetle baktığını, O'nu saltanat tahtına oturttüğünü" kaydeder. Bkz. B.O.A. Name-i Humayun Defteri, nr. VIII, s.469.

¹⁷ Şahruh'un Horasan taraflarındaki hükümdarlığı, 1796'da ölümüne kadar yaklaşık yarım asır devam etmiştir.

¹⁸ Afgan kabilelerinden Abdâli'lerin Sadozay koluna mensup olan Ahmet Şah Dürrani, 1722 yılında doğmuştur. Nadir Şah'ın 1731-1732'de Herat ve çevresinde isyan eden Abdaliler'le mücadele ettiği esnada Ahmet Şah ve kardeşi Zülfikar Kandahar taraflarına kaçmışlar ve Kandahar'a hükmetmekte olan Gılzaylar'ın lideri Hüseyin Han'a esir düşmüşlerdir. Nadir Şah, 1738'de Kandahar'ı zaptından sonra genç Ahmet Şah'ı himayesine almış ve onu Mazendaran'a vali tayin etmiştir.

Ahmet Şah Dürrani, Nadir Şah'ın büyük seferlerinin çoğuna katılmış; gösterdiği cesaret ve kabiliyetle Nadir Afşar'ın gözde komutanları arasına girmiştir. Nadir Şah'ın

Güney Azerbaycan'da merkezi Rumiye olmak üzere Nadir Şah'ın ordu komutanlarından Afgan asıllı Azad Han; Esterabad'da Nadir Şah tarafından katli edilen Kaçar Feth Ali Han'ın oğlu Muhammed Hasan, duruma hakim idiler.

Güney İran'da ise, son Safevi hükümdarlarından Şah Hüseyin (1694-1722)'in kızının oğlu İsmail, Bahtiyari aşireti reisi Ali Merdan Han'ı kendisine itimad ü'd-devle yaparak Isfahan'da şahlığını ilan etti, İsmail, III. Şah İsmail unvanıyla hükümdarlığını ilan etmekle birlikte yaşının genç olması nedeniyle bütün güç ve nüfuz Ali Merdan'da idi (1751). Bunların yanında Nadir Şah'ın 1746'da elçilikle Osmanlı başkentine gönderdiği ancak Nadir Şah'ın öldürülmesiyle İran'da çıkan karışıklıklar sebebiyle Bağdat'tan ileriye gidemeyen Şamlu Mustafa Han ile kendisini Safevi hükümdarlarından Şah II. Tahmasb (1722-1732)'in oğlu olduğunu iddia eden Hüseyin Mirza da İran'da idareyi ele geçirmeye gayret ediyorlardı. Ancak, Lur kavminden Kerim Han Zend, meydana çıkarak Isfahan'da şahlığını ilan eden III. Şah İsmail'i esir edip, Ali Merdan Han'ı ve Mustafa Han'ı tasviye etti. Şiraz'ı merkez edinen Kerim Han Zend, III. Şah İsmail'e itimadü'd-devle olmuş, Güney İran'da oldukça güçlü bir konuma gelmiştir¹⁹. Bundan sonra hükümdarlık mücadelesi Afgan Azad Han, Aşağı Baş Kaçarlarının lideri Muhammed Hasan Han ile Zend Kerim Han arasında devam etmiştir. Bunlardan Azad Han, Kaçarlarla girdiği mücadelede Muhammed Hasan Han'a mağlup olarak siyasi sahneden çekilince (1755) şahlık mücadelesi Muhammed Hasan Han ile Zend Kerim Han arasında devam etti. Muhammed Hasan Han kendisini Esterabad'da muhasara eden Kerim Han'ı ağır bir yenilgiye uğratıp, Gilan, Kazvin, Isfahan, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı zapt ederek, İran'ın mühim bir kısmını hakimiyeti altına aldı. Muhammed Hasan Han Kaçar, Güney İran ve Fars'ı da elde etmek için Zend Kerim Han ile mücadeleye başladı. Fakat o, Zend Kerim Han ile yaptığı bir hayli muharebeden sonra Kerim Han'a karşı bir başarı elde edemedi. Nihayet 1759'da Esterabad yakınlarında Zend kuvvetleriyle

öldürülmesinden (20 Haziran 1747) hemen sonra emrindeki sayısı takriben 3-4 bini bulan Abdali ve Özbek kuvvetleriyle Kandahar'a çekilerek burada Abdali kabile reisleri tarafından "Dürr-i Dürrân" (inciler incisi) ünvanıyla hükümdar ilan edilmiştir.

Gilzayları Özbekleri ve Tacikleri hakimiyeti altına alan Ahmet Şah, bütün Afganistan'a sahip olmuştur. Bundan sonra 1748 yılından başlamak üzere 1772'de ölümüne kadar Hindistan'daki Türk-Hind İmparatorluğu üzerine arka arkaya seferler icra etmiştir. Tafsilat için bkz: Mehmet Saray, Afganistan ve Türkler, İstanbul 1987, s.11-16; Longworth Dames, "Ahmed Şah Dürrânî", İ.A., I, s.204-207.

¹⁹ Sir Johh Malcolm, Histoire De la Perse, c.III, Paris 1821, s.166 vd.

yaptığı bir muharebede yenildi ve kaçarken yukarı Baş Kaçar reislerinden Muhammed Ali Han tarafından öldürüldü²⁰. Muhammed Hasan Han'ın ölümüyle Zend Kerim Han, Horasan müstesna bütün İran'ı hakimiyeti altına alacaktır²¹.

2- Bu Dönemde Osmanlı Devleti'nin İran Politikası

Nadir Şah'ın ölümünü müteakip Afşar Hanedanı üyeleri ile nüfuzlu hanlar ve valiler arasında hakimiyet mücadeleleri bütün şiddetiyle büyüyerek devam ettiği sırada, Osmanlı Hükümeti'nin İran'ın içinde bulunduğu karışıklıktan istifade ederek, bu ülkeyi işgal etmesi yönünde teşvik edildiği görülmektedir. Zira bu esnada Erzurum ve Bağdat valileri İstanbul Hükümetine tahrirat göndererek, İran'ın içinde bulunduğu karışık durumu ortaya koymuşlar; şayet İran üzerine bir serasker tayin edilirse İran'ın kolayca ve süratle işgal edilebileceğini arz etmişlerdir²². İran'ın içine düştüğü durumu dikkatle ve ihtiyatla izleyen Osmanlı Hükümeti, Ağustos 1746 (Şaban 1160)'da İstanbul'da bir toplantı tertip ederek, Nadir Afşar'ın ölümünü müteakip İran'da meydana gelen olayları değerlendirdi. Toplantıda İran'ın içerisine düştüğü anarşiden Osmanlı Devleti'ne zarar gelmemesi için, 4 Eylül 1746 tarihinde imzalanan Osmanlı-İran Barış Antlaşması²³, nın korunmasına karar verdi²⁴. İran hududu üzerindeki valilere de hüküm gönderilerek İran ile yapılan bahse konu antlaşmanın şartlarına uyulması, Nadir Şah'ın ölümünü müteakip bu ülkede çıkan karışıklıkları fırsat bilip, İran topraklarına tecavüz edilmemesi emr olundu²⁵.

İran'da gün geçtikçe büyüyen anarşi ortamında Tebriz şehri halkı da İstanbul'a temsilciler göndermek suretiyle Osmanlı Hükümetinden himaye talep ettiler. Diğer taraftan Nadir Şah'ın elçilikle Bağdad üzerinden Osmanlı başkentine gönderdiği, ancak, O'nun öldürülmesi nedeniyle Bağdad'dan

²⁰ Y. Karadeniz, a.g.e., s.55-57.

²¹ Nadir Şah'ın ölümünü müteakip 1747'den 1759 yılına kadar İran'da meydana gelen dahili mücadeleler hakkında geniş bilgi için bkz: S.J. Pere, a.g.e., s.54 vd; S.J. Malcolm, a.g.e., III, s.156; Ayrıca bkz: Süleyman İzzi Efendi, Tarih, İstanbul 1199, vrk. 235/a vd.

²² Şem'dani- Zade Süleyman Efendi, Mür'it-Tevarih, yay. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976, s.160.

²³ 4 Eylül 1746'da Kuran (?)'da imzalanan Osmanlı-İran Barış Antlaşmasının hükümleri hakkında bkz: B.O.A. Name-i Hümayun Defteri, nr. III, s. 60-61; B.O.A., Hatt-ı Hümayun, nr. 220.

²⁴ S. İzzi, a.g.e., vrk. 136b-137a.

²⁵ B.O.A., Mühimme, nr. 153, s.133; Mühimme nr. 153, s.278.

İstanbul'a gidemeyen ve Bağdat'da ikamet etmekte olan Şamlu Mustafa Han²⁶ da Osmanlı Hükümetine müracaat ederek Isfahan, Kazvin, Hemadan, Kirmanşah'ı (Irak-ı Acem) ele geçirmesinde kendisine yardımcı olmalarını talep etti. Şayet kendisine yardım edilip Irak-ı Acem valiliği verilirse bu vilayetlerde idareyi Osmanlı Hükümeti adına yürütmeyi, vergiyi de Osmanlılara ödemeyi teklif etti. Ancak, Osmanlı Hükümeti kararlaştırdığı barış siyasetine uygun hareket ederek, Şamlu Mustafa Han'ın talebini reddetti²⁷. Bu ihtirash elçi, bundan sonra da Bağdat valisi Kesriyeli Ahmet Paşa'ya müracaat ederek, 1748 yılı sonlarında Tebriz'de şahlığını ilan eden Nadir Şah'ın yeğeni (Adil Şah'ın kardeşi) İbrahim Han'ın kendisini elçi tayin ettiğini bildirip, İstanbul'a gitmesine izin vermesini talep etti. Ancak, Bağdat valisi Kesriyeli Ahmet Paşa, İran'ın içinde bulunduğu durum nedeniyle bu sefâretin anlamsız olduğunu belirterek Şamlu Mustafa Han'ın isteğini kabul etmedi. Elçinin Bağdat'ta ikametine devam etmesi ve ihtiyaçlarının temin edilmesi emr olundu²⁸.

Diğer taraftan Hindistan'daki Haydarabad'da bir devlet kurmuş olan Çin Kılınc Han Nizamü'l-Mülk²⁹, te Osmanlı Padişahı I. Mahmut (1730-1754)'a name göndererek, Osmanlı Hükümetini İran'a taarruz etmeye teşvik etmişti. Nizam-ül-Mülk mektubunda özetle: Şayet Osmanlılar İran vilayetlerine taarruz ederse, zabt edilen İran vilayetlerinin Devlet-i

²⁶ Kazvin ile Tahran arasında bulunan Kuran (?) mevkiinde Osmanlı elçileri ile Nadir Şah'ın elçileri arasında yapılan barış görüşmelerini müteakip, 4 Eylül 1746'da imzalanan Osmanlı-İran Barış Antlaşmasının metnini tasdikleyen Nadir Şah, Antlaşma metnini devrin Osmanlı Padişahı I. Mahmut'un da onaylaması için Şamlu Mustafa Han'ı ve tarihçisi Mirza Mehdi Han'ı çok değerli hediyelerle birlikte Bağdat üzerinden İstanbul'a göndermişti. Ne varki Şamlu Mustafa Han ve heyeti Osmanlı sınırına dahil olduktan sonra Nadir Şah'ın katl edildiği haberi duyulmuştu. Bağdat'a gelen Şamlu Mustafa Han Nadir Şah'ın öldürülmesiyle İran'da baş gösteren iç olayları takip ederek neticeyi beklediklerinden Bağdat'ta kalıp İstanbul'a gidememişlerdi. Bu nedenle beraberlerinde getirdikleri mektup ve hediyeler dahi Bağdat'ta kalmıştı. Nadir Şah'ın elçileri dört yıl Bağdat'ta ikamet etmişlerdi. Bkz. A. Ateş, a.g.t., s.158-159.

²⁷ B.J.V. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi VIII, İstanbul 1994, s.134.

²⁸ S. İzzi, a.g.e., vrk. 185b; A. Djafar Pour, a.g.e., s.170.

²⁹ Muhammed Babür (1494-1530)'ün XVI. asır başlarında binbir güçlkle tesis ettiği Babürlül Devleti, kuzeydeki topraklarını ihmal ederek, zamanla ağırlığı Hindistan'a kaydırmış, 1725'lerde de çeşitli iç entrikalar neticesinde Gurkanlı ve Haydarabat Devleti olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Haydarabat Devletinin kurucusu Çin Kılınc Han Nizam-ül-Mülk Turan kökenlidir. Gurkanlı hükümdarı Nâsır-üd-din Muhammed Şah (1719-1748) 1722'de Nizam-ül-Mülk'ü vezarete (başbakanlığa) getirmiştir. Daha sonra O, Delhi'den Dekken'e giderek, Haydarabat Devletini kurmuştur. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi II, Ankara 1987, s.385 vd.

Aliyye'nin tasarrufuna geçeceğini, Şiiliğin ortadan kalkıp yerine Sünniliğin hakim olacağını dolayısıyla halkın rahat edeceğini beyan etmekte idi³⁰. Ancak O'nun asıl endişesinin 1747'de Afganistan'da güçlü bir Afganistan Devletinin kurulması ve Hindistan'ı kuzeyden tehdit etmesi olduğu söylenebilir. Şöyle ki; şayet Osmanlı Devleti, İran'ı işgal ederse, Ahmet Şah Dürrani, İran'a yönelecek başka bir ifade ile İran cephesiyle meşgul olacak dolayısıyla Hindistan'a saldıramayacaktır. Nitekim Nizam-ül-Mülk'ün bu stratejisi gerçekleşmemiş, 1747'de Afganistan devletinin kurucusu Ahmet Şah Dürrani, daha hükümdarlığının birinci yılı dolmadan Hindistan seferlerine başlayıp; Hindistan'ı kuzeyden tehdit etmeye başlayacaktır.

Hindistan'da Haydarabad Devleti'nin kurucusu Nizam-ül-Mülk'ün Osmanlı Hükümetini İran'ı istilaya teşvikine ilave olarak, 1747'de Afganistan Devletinin kurucusu Ahmet Şah Dürrani (1747-1772)'de İran'daki hakimiyet mücadeleleri nedeniyle İran'a karşı müttefik hareket edilmesini, teklif etmek üzere 1762 yılında bir elçilik heyetini, Bağdat valisi Ali Paşa vasıtasıyla Osmanlı Padişahı III. Mustafa (1757-1774)'ya göndermiştir³¹. Ahmet Şah'ın Osmanlı Hükümetine elçi gönderdiği sırada İran'daki Nadir Şah'ın ölümünden sonra vuku bulan olaylar durulmuş, Zend Kerim Han Horasan dışında bütün İran'a hakim olarak, Horasan'daki Afgan hakimiyetine karşı hasmane bir tavır almaya başlamıştı. Öyle anlaşılıyor ki; Ahmet Şah, Zend Kerim Han'ın İran'daki bütün rakiplerine galip gelerek hakimiyetini sağlamlaştırmakta olduğunu anlayıp, Horasan'ı Afganlardan geri almaya kalkışmadan önce O'nu Osmanlı müdahalesiyle bertaraf etmeyi en azından zayıf düşürmeyi düşünmüş olmalıdır. Ancak, devrin Osmanlı Padişahı III. Mustafa (1757-1774), Ahmet Şah'a verdiği cevapta özetle: Nadir Şah zamanında (4 Eylül 1746)'da Devlet-i Aliyye ile İran Devleti arasında akd olunan dostluk antlaşmasının sadece antlaşmayı imzalayan hükümdarlar devrine ait olmadığını, onlardan sonra gelecek hükümdarlar zamanında da geçerli olduğunu, o sebeple bu dostluk antlaşmasının iki

³⁰ B.O.A. Name-i Hümayun Defteri, nr. VIII, s.297; Ayrıca bu mektubun yeni harflerle neşri için bkz: Y. Hikmet Bayur, "Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra Osmanlı Devletini İran'ı İstilaya Kışkırtmak İçin Yapılan İki Deneme", Belleten, c. XII, S.46, Ankara 1948, s.409-411.

³¹ Ahmet Şah Dürrani'nin Osmanlı Padişahı III. Mustafa'ya gönderdiği name için bkz: B.O.A. Name-i Hümayun Defteri, nr. VIII, s.460-481; Türkçe sureti için ayrıca bkz: B.O.A. Name-i Hümayun Defteri nr. VIII, s.481-484.

devlet devam ettiği sürece baki kalacağını, bu durumun vesikalarla da tespit edildiğini beyanla³² Ahmet Şah Dürrani'nin teklifini kabul etmedi.

Buraya kadar yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere Nadir Şah'ın 1747'de ölümüyle İran'da meydana gelen ve on yıldan fazla bir süre devam eden hakimiyet mücadeleleri devrinde müteaddid defalar yapılan teşvikler veya tekliflere ne I. Mahmut ne de III. Mustafa itibar etmeyip, İran ile 4 Eylül 1746'da akd olunan Osmanlı-İran Antlaşmasına sadık kaldıkları görülmektedir. Zira etüd ettiğimiz devirde Osmanlı Hükümeti, dış politikada gerek batı ve kuzey cephesinde Avusturya, Venedik, Rusya'ya karşı³³ gerekse İran cephesinde barış siyaseti takip etmekte idi. Osmanlı Hükümetinin takip ettiği isabetli dış politikada tarihçi Hammer'in "Osmanlı sadrazamlarının en alimi ve büyük devlet adamı olmak vasfını kazanmış olanların sonuncusu"³⁴ olarak değerlendirdiği Koca Ragıp Paşa'nın tesiri büyük olmuştur. Osmanlı Devleti'ni bu yüzyılda tırnakları sökülmüş bir arslana benzeten Koca Ragıp Paşa, devleti savaşa sokmaktan çekinmiştir³⁵. Esasen Osmanlı Devletinin XVIII. yüzyıl ortalarında takip ettiği barış siyaseti, Devlet-i Aliyye'nin yüzyılın başından itibaren içinde bulunduğu idari, askeri, mali, ictimai durumu ile ilgili idi. Nitekim bu zaman zarfında alınan bir takım tedbirlere rağmen Osmanlı Devletinde gerek mülki idare gerekse askeri, adli teşkilat eski intizamını kaybetmiş görünmektedir. Uzun süren harpler sebebiyle vergiler ile eşkiyalık hareketleri halkı müşkül duruma sokarken sefer işleri sınır kumandanlarına bırakılmış, dahili idare de oluruna bırakılmıştı. İdari, askeri, adli, iktisadi düzenin bozulmasına paralel olarak artık Anadolu'nun önemli sancak ve kazalarında ayanlar görülmeye başlamıştı. Devletin bünyesindeki bu olumsuzluklar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha da belirgin hale gelmişti³⁶.

Diğer taraftan İkinci Viyana Kuşatmasından (1683) Pasarofça Barışı'na (1718) kadar geçen 35 senelik zaman dilimi, Devlet-i Aliyye'nin

³² Sultan I. Mahmut'un Ahmet Şah'a gönderdiği name için bkz: B.O.A. Name-i Hümayun Defteri, nr. VIII, s.485-487.

³³ Osmanlı Devleti'nin batı politikası için bkz. Mücteba İlgürel, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.XI, İstanbul 1993, s.155-156.

³⁴ B.J.V. Hammer, a.g.e., VIII, s.341.

³⁵ Koca Ragıp Paşa hakkında bkz: Bekir Sıtkı Baykal-Abdülkadir Karahan, "Ragıp Paşa", İ.A. IX, s.594-598.

³⁶ XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin iç durumu hakkında geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV, Ankara 1982, s.315 vd.

en kanlı en buhranlı ve tehlikeli bir devrini oluşturmuş, bu kısa sürede Devlet, iki yüz senede kazandığı toprakları kaybetmişti. Bunun yanında Viyana bozgununa kadar zaferlerle dolu uzun ve şanlı tarihi boyunca Avrupa kıtasında pek ciddi bir yenilgi tanımayan karada ve denizde asırlarca rakipsiz bir surette hakim olan, tahtundan kralları indirip, hükümdarlar atayan ve koruyan Devlet-i Aliyye, düşmanları karşısında psikolojik olarak büyük nüfuz kaybetmiştir. Onun için Devlet-i Aliyye, XVIII. asır başlarında batıda kaybettiği toprakları kurtarma gayretine girmişti.

1718 Pasarofça Antlaşması ile batıda Avusturya'ya terk edilen topraklarını doğuda telafi etme düşüncesi yanında XVIII. yüzyılın başlarında İran'ın içine düştüğü anarşi, Rusların Hazar sahilleri boyunca güneye inerek kuzeybatı İran topraklarını istilası, dolayısıyla şarktaki dengenin ve sınır güvenliğinin bozulması, buna Şirvan-Dağıstan Sünnilerinin müracaatı ve İran'ın karışık durumundan yararlanma kaygısı ile toprak telafisi de eklenince Osmanlı Hükümeti verdiği savaş kararı gereğince İran'a karşı harekete geçmiş; batı İran eyaletlerini zapt etmiştir³⁷. 1722 yılında başlayan ve 1746 yılına kadar süren Osmanlı-İran Savaşları 20 yıl sürmüştür.

XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı-İran mücadelelerinde tarafların maddi manevi büyük külfetlere katlanarak hudud boylarına sevk ettikleri kalabalık ordularla iki hatta üç cephede giriştikleri muharebeler neticesinde önemli bir kazanç sağlanamadığı gibi ne Nadir Afşar Osmanlı Devletine siyasi, askeri üstünlüğünü kabul ettirerek Doğu Anadolu'yu ve Irak'ı ele geçirebilmiş ne de Osmanlı Devleti, İran'ın batısında yerleşmek üzere zapt ettiği toprakları uzun süre hakimiyeti altında tutabilmiştir. Dolayısıyla hem Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği politika hem de Osmanlı Devleti'nin XVIII. asrın ilk yarısında takip ettiği İran Politikası başarılı olamamıştır. Zira, zaman zaman Osmanlı Ordularının zaman zaman da Nadir Afşar'ın üstünlüğü ile sonuçlanan savaşlar iki devlet arasında 1555'te Amasya Antlaşması ile ortaya çıkan ve Mayıs 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile esasları belirlenen temel jeo-politik dengeyi bozmaya yetmemiştir. Ayrıca XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-İran savaşlarının icap ettirdiği masraflar her iki devletin hazinesini boşaltmış, iktisadi mali ve sosyal buhranlar husule getirmiştir³⁸.

³⁷ A. Ateş, a.g.t, s.37.

³⁸ A. Ateş, a.g.t, s.192-193.

SONUÇ

İran’da Afşar Hanedanının kurucusu Nadir Afşar’ın 1747’de ölümüyle Afşar Hanedanı üyeleri arasında kanlı hakimiyet mücadeleleri meydana gelmiştir. Bu mücadelelerde hiçbir Afşar hanedanı üyesi İran genelinde hakimiyeti tesis edememiş; yalnız Nadir Şah’ın torunu Şahruh’un Horasan taraflarındaki hakimiyeti, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir.

Afşar Hanedanı mensuplarının kendi aralarında vuku bulan iç çekişmelerle birbirlerini tasviye etmesinden istifade eden İran’ın muhtelif bölgelerinde meskun han, vali ve aşiret reisleri de hakimiyet için birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu han ve aşiret reislerine Safevi Hanedanı gibi köklü bir devletin XVIII. asır başlarında çökmesini müteakip bir aşiret reisinin şahlığa kadar yükselmesi, onları İran hakimiyeti için cesaretlendirdiği söylenebilir. Bahse konu aşiret reislerinden Kerim Han rakiplerini yenerek 1759’da Horasan müstesna İran’a hakim olmuş; ülkede sulh ve sükûnu temin etmiştir.

İran’da 1747 yılından 1759 yılına kadar on yıldan fazla bir süre devam eden karışıklık devrinde Osmanlı Hükümeti, bu ülkeye karşı takip ettiği politikada temkinli, ihtiyatlı hareket etmek suretiyle isabetli bir barış politikası takip etmiştir. Hakeza bu ülkede meydana gelen karışıklıklardan istifade yoluna gitmemiş; Kerim Han’ın hükümdarlığı Osmanlı Padişahı tarafından tasdiklenmiştir. Zira Osmanlı Hükümeti, XVIII. yüzyıl başlarında İran’ın içine düştüğü anarşiden istifade ederek, batı İran eyaletlerine 1722 yılında taarruzuyla başlayan ve 1746 yılına kadar yirmi yıl süren Osmanlı-İran mücadeleleri sonucunda siyasi, iktisadi, vs. hiçbir kazanç elde edememiştir. Onun için Devlet-i Aliyye, 1746’da başlayan ve 1768 Rus harbine kadar 22 yıl süren barış siyaseti devresinde bir bakıma nefes alarak toparlanma imkanı bulmuştur. Asrın başından beri bozulmuş olan siyasi ve ictimai nizamını düzeltmeye yönelmiş; idari, askeri, sosyal bilhassa mali durumunu yaptığı bir takım ıslahatlarla düzenlemiştir. Böylece Devlet-i Aliyye stratejik olarak, gerek İran gerekse Avrupa cephesindeki hasımları karşısındaki güçlü konumunu XVIII. asır sonlarına kadar sürdürebilmiştir.